

LATİN AMERİKA'DA FETİH, İSYAN VE ÖLÜM: SÖMÜRGEÇİLİK DÖNEMİNDE İSPANYOL YÖNETİMİ VE YERLİ MÜCADELELERİ

Conquest, Rebellion, and Death in Latin America: Spanish Administration and Indigenous Resistance in the Age of Colonialism

Adem Üstün ÇATALBAŞ*

ÖZ

Bu yazı Latin Amerika'nın unutulmuş yerli halklarının, Avrupalıların kıtaya ayak basmalarından itibaren karşılaştıkları yenilgilerin, ikilemlerin, dönüşümün ve esaretin izlerini sürmektedir. Yerli halklar Avrupalı istilacılar gelmeden evvel kompleks siyasi yapılar kurmuş olsalar da medeni inkişafı yeni gelenler yüzünden ansızın durmak zorunda kalmıştır. Kıtanın her yerine yayılmış olan yerli halklar kaderlerine razı gelmemiş ve ilk karşılaşmadan itibaren karşı mücadeleye girişmişlerdir. Ancak binek hayvanı eksikliği gibi doğal yetersizlikler ve Avrupalıların taşıdığı bulaşıcı hastalıklara karşı bağışıklık eksikliği gibi nedenlerle bu mücadele çoğu zaman akamete uğramıştır. Bu mücadele sadece yerli halkların mücadelesi değildir. Sömürgecilik döneminde Yeni Dünyaya kitleler halinde gelen ikinci bir grup daha vardır: çoğu Afrika kıtasından sömürgeci Avrupalılar tarafından gemilerle taşınan köleler. Atlantik Köle Ticareti ile yüzyıllar boyunca bu yeni kıtaya zorla getirilen bu talihsiz insanlar zamanla Latin Amerika'da toplumların önemli bir parçası olmuşlardır. Latin Amerika'da İspanyol sömürgeçiliği dört temel üzerine kuruludur: kölecilik, kast sistemi, Hristiyanlaştırma ve askeri üstünlük. Bu yazının amacı bu dört ana unsurun tarihsel bağlamını yine tarihsel gelişimi içerisinde sunmaktır. Çalışmada karşılaştırmalı tarihi sosyolojik yöntem kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: kölecilik, kast sistemi, sömürgecilik, Latin Amerika, yerli halklar.

ABSTRACT

This article traces the defeats, dilemmas, transformations, and captivity that the forgotten indigenous peoples of Latin America have faced since the Europeans set foot on the continent. Although indigenous peoples had established complex political structures before the arrival of European invaders, their civil development had to come to a sudden halt because of the new arrivals. Indigenous peoples spread all over the continent did not accept their fate and started a struggle against it since

* Dr. Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Gerontoloji Bölümü, Muş/Türkiye. E-posta: ustuncatalbas@gmail.com. ORCID: 0000-0002-0870-0883.

the first encounter. However, this struggle has often failed due to natural deficiencies such as the lack of riding animals and immunity against the infectious diseases carried by the Europeans. This struggle is not just the indigenous people's fight. A second group that came to the New World in large numbers during the colonial period: slaves transported by ships from the African continent by colonial Europeans. Forcibly brought to this new continent for centuries through the Atlantic Slave Trade, these unfortunate people eventually became an essential part of Latin America's societies. Spanish colonialism in Latin America is based on four pillars: slavery, caste system, Christianization, and military supremacy. The aim of this article is to present the historical context of these four main elements in their historical development. The comparative historical sociological method was used in the study.

Keywords: slavery, caste system, colonialism, Latin America, indigenous people.

Giriş

Amerika kıtasında inşa topluluklarının yerleşim tarihi oldukça eskidir. Avrupalıların Amerika kıtasına ayak basmasından önce de kıtanın çeşitli yörelerine dağılmış bölgesel medeniyetler neşet etmişti. Kıtanın büyük bir bölümü el değmemiş yahut medeniyetten uzak sınırlı ilksel topluluklara ev sahipliği yapsa da Orta Amerika'da Aztek ve Güney Amerika'nın batı kısımları boyunca uzanan And Dağlarında İnka medeniyeti varlıklarını sürdürüyorlardı.¹ Ancak Avrupalıların gelişleri bu medeniyetlerin inkişafını inkıtaat uğratmış, tam anlamıyla gelişip doruk noktalarına ulaşmalarını engellemiştir. Tarih, bugün Coğrafi Keşifler olarak adlandırdığımız bu olaylar silsilesi ile birlikte bir kırılma yaşamış ve bambaşka bir yönde akmaya başlamıştır. Bu tarihi kırılma özellikle bu Yeni Dünyanın yerli halkları için oldukça sancılı bir sürecin başlamasına neden olmuştur. Bu yazıda bu sancılı sürecin temel dinamikleri ele alınacaktır, zira bugün kıta boyunca uzanan ve Latin Amerika² olarak tesmiye edilen bölgenin siyasi, toplumsal ve iktisadi dinamiklerinin temelleri İspanyolların yolunu açtığı bu Avrupa merkezli sömürgecilik dalgası tarafından atılmıştır (Gotkowitz, 2007, 2011; Shesko, 2011; Grandin, 2014).

¹ Mayalar, Avrupalılar kıtaya ulaşmadan çok daha önce Aztekler tarafından boyunduruk altına alınmış, Maya kültür ve medeniyeti Aztekler içerisinde erimiştir.

² Latin Amerika olarak adlandırılan alan bugünkü Meksika'dan başlayarak Amerika kıtasının güneyine kadar uzanan ve hatta kimilerince Karayipleri de kapsayan coğrafyadır. Bu yazı boyunca Latin Amerika denildiğinde küçük ayrıntılar göz ardı edilerek Orta ve Güney Amerika ile Karayipleri kapsayan coğrafya kastedilmektedir. Ancak okurlar diğer Avrupalı sömürgeci güçlerin küçük anklavlar şeklinde de olsa bu bölgede varlık gösterdiğini hatırlamalıdır.

Bu yazı sömürgeciliğin Latin Amerika’da dört ana sütun üzerine inşa edildiğini öne sürmekte ve İspanyol sömürgeciliği özelinde³ bu dört unsura odaklanmaktadır. Bu dört sütun: 1) Kölecilik, 2) Irka dayalı kast sistemi, 3) Hıristiyanlaştırma ve nihayet 4) askeri üstünlüktür. Sömürgeciliğin hâkim olduğu uzun yüzyıllar boyunca bu dört sütun her zaman birbiri ile iç içe olmuştur. Daha İspanyollar Yeni Dünya’ya ayak basar basmaz yerli halkları kendilerinden aşağı görmüş ve hemen hiyerarşik bir toplumsal düzen inşa etmeye başlamışlardır. İspanyolları takiben diğer Avrupa imparatorlukları da aynı beyaz üstünlükçü politikayı devam ettirmişlerdir. İspanyollar (ve Brezilya’da Portekizliler) yeni oluşan toplumları doğum yerleri (Peninsulares/Yarımadalılar veya Criollos/Kreoller), karışma biçimleri (mestizo veya mulatto) ve sosyal statülerine göre (Indigeno/Yerli veya negros/siyahlar-köleler) ayırtıyordu (Gotkowitz, 2011; Hordge-Freeman, 2015).⁴ Dolayısıyla, sadece kast sistemi bile esasında köleciliği dışlamayan, aksine köleci bir zemine yaslanan bir uygulamadır.

Avrupalılar kendi ülkelerinden gemilerle getirebildikleri az sayıda insanla bu topraklarda tutunamayacaklarının farkındaydılar. Bu yüzden özellikle yerli nüfusun yoğun olduğu bölgelerde askeri üstünlüğü daima ellerinde bulundurmaları gerekiyordu. Kast sisteminin ivedilikle tasarlanıp kurul-

³ Papa 6. Aleksandr gözetiminde imzalanan Tordesillas Antlaşmasına (1494) göre Amerika kıtası İspanya ve Portekiz imparatorlukları arasında bölüştürülmüştür. Latin Amerika’nın “Latin” kaderi iki Katolik süper gücün o dönemdeki bu anlaşması ile çizilmiştir denilebilir. O dönem dünyanın coğrafi özellikleri tam olarak bilinmediği için adil bir biçimde iki imparatorluk arasında üleştirilmesi planlanan kıtanın büyük bir kısmı şans eseri İspanya’ya kalmıştır. Yine de Portekiz kendi yüzölçümünden çok daha büyük bir kara parçasını (Brezilya) elde etmiştir. Ancak Portekiz’e kalan Brezilya taraflarında yerleşik bir medeniyet, bütünlüklü bir siyasi yapı yoktur. Amerika kıtası boyunca serpilmiş olan büyük medeniyetlerin tamamı İspanya tarafında kalmıştır. Dolayısıyla her ne kadar Portekiz İmparatorluğu Latin Amerika’da önemli bir sömürge gücü olsa da, bu yazı daha çok İspanyol hâkimiyetinin olduğu coğrafyayı kapsamaktadır. Yine de yeri geldiğinde Portekiz İmparatorluğu ve Brezilya’ya atıflar yapılacaktır.

⁴ *Peninsulares*: İber yarımadası doğumlu olup Latin Amerika’daki sömürgelere asker, memur yahut yönetici olarak gönderilmiş ve toplumun en üst tabakasını oluşturan grup. Terim Türkçeye “Yarımadalılar” olarak çevrilebilir. *Criollos*: Türkçeye “Kreol” olarak geçen terim Avrupa kökenli olup Latin Amerika’da doğmuş olan koloniciler için kullanılır. *Mestizos*: “Melezler” demek olan bu terim ile Avrupalılar ile yerlilerin karışması ile oluşan toplumsal grubu tanımlar. *Mulattos*: İspanyolcada “Mulo” “katır” demektir. Bu terimin de aşağılayıcı bir iması vardır. Zira Avrupalı herhangi bir kökene dayanmayan, yerliler ve siyahi kölelerden doğan melezlere denir. “Katırimsı” olarak Türkçeye çevrilebilir. Yeni Dünya’daki yerlilere “Indio” denilmesinin sebebi Kristof Kolomb’un meşhur yanılışına dayanır. “Hintli” demek olan bu terim yerine artık “yerli” demek olan “indinego” kelimesi tercih edilmektedir. Siyahi köleler de bu yazıda belirtildiği üzere Atlantik Köle Ticareti ile Afrika kıtasından taşınmışlardır.

masının en önemli nedenlerinden biri de budur (Gill, 1997; Grandin, 2014; Gotkowitz, 2007, 2011). Sömürgelerdeki yönetici elitler ve ordu kral tarafından İber yarımadasından gönderilen *Peninsulares* [Yarımadalılar] tarafından teşkil ediliyordu. Diğer grupların ellerine silah geçmemesi sömürgeciliğin devamı için hayati önemdeydi.

Ancak yine de yerli nüfus (önemli bir kısmı Avrupalıların taşıdığı viral salgınlarda ve sömürgecilerin yaptıkları katliamlarda kırılrsa bile)⁵ hala kolonicilerden çok daha fazlaydı.⁶ Bu nedenle yerlilerin sisteme dâhil edilmeleri sömürü düzeninin devamı adına hayati önemdeydi. Yerlilerin yegâne statü atlama olanağı Avrupalı beyazlarla yapacakları evliliklerdi. Bu durumda bile belirli bir seviyenin ötesine geçemiyorlardı. Bu eşitsizliğin yaratabileceği toplumsal duygu-durumunu göz önünde bulunduran sömürgeciler, yerlileri kontrol altında tutabilmek için yerli kabilelerin reisleri ile işbirliği yapma yoluna gittiler (Burns, 2011: 60). “Kasike” (cacique) denilen bu şefler esasında halklarına ihanet içinde değillerdi. Bu yazıda da detaylandırılacağı üzere salgın hastalıklar, katliamlar, köleleştirmeler, zorla çalıştırmalar ve kıtlıklarla boğuşan halklarına nefes aldirmaya çalışıyorlardı. Zaten şartların bunaltıcı etkileri ile zaman zaman isyan ettikleri oluyordu. İlerleyen sayfalarda detaylı bir şekilde değinilecek olan Tupak (Tupac) Amaru isyanı böyle bir ortamda filizlenmiştir.

Yerliler, köleler ve mezelelere tüm bu tedbirlere rağmen hala güvenemeyen sömürge imparatorlukları bir başka yolla daha sisteme dâhil ediyordu: Hıristiyanlaştırma. Kilisenin kurumsallığıyla devletin sistematikliği birleşince dini propaganda etkili olabiliyordu. Yerliler Katolik Kilisesinin debdresi karşısında kendi tanrılarının ne kadar aciz kaldığının hemen farkına varmışlardı. Ama yine de direnenler oluyordu ve bu direnişi de engizisyon kıracaktı (Green, 2012). Hatta öyle ki özellikle Batı Afrika’dan getirilen köleler arasındaki Müslümanlar bile engizisyonun acı dolu tecrübelerini tatmışlardı (Qamber, 2006). Müslüman kölelerin durumu özellikle önemliydi zira

⁵ Amerikalı tarihçi Roger Daniels İspanyollar geldiği sırada bugünkü Meksika’da 20 milyon olan yerli nüfusun sadece bir yüzyıl içerisinde 1 milyona kadar gerilediğini öne sürer. Bk. (Daniels, 2002: 7).

⁶ Burada okurun daha iyi anlayabilmesi için Avrupalıların Amerika kıtasına ayak bastıklarında yerli nüfuslar belirli bölgelerde yoğunlaşmış olduğunu belirtilmelidir. Bir başka deyişle kıtanın her yerinde yoğun insan yerleşimi söz konusu değildir. Bugünkü Meksika ve çevresi Aztek imparatorluğu, yine bugünkü Peru ve periferisi İnka imparatorluğu tarafından domine ediliyordu. Kalan alanlarda irili ufaklı küçük kültürler varsa da genel olarak bakir topraklar vardı. Burada bahsedilen Avrupalıların yerli nüfusla karşılaştığında takındığı tutumdur.

yazılı bir kültürden gelen Müslüman köleler diğer Afrikalı kaderdaşlarına göre organizasyon yetenekleri yüksek kimselerdi (Grandin, 2014: 195-196). Bu yüzden sömürgecilere oldukça sorun çıkarmışlardır. Filhakika, Latin Amerika'da ilk bağımsızlık mücadelesi olan Haiti Devriminde Müslüman kölelerin torunlarının epey bir payı vardır (Gomez, 2005; Grandin, 2014; Çatalbaş, 2021b; Eddins, 2022).

Bu makale bu temel dinamiklerin izlerini sürerek, çağdaş Latin Amerika'nın siyasi ve toplumsal yapısının temellerini ortaya koymak üzere dizayn edilmiştir. Avrupa sömürgeciliğinin etkileri sömürgecilik sonrası dönemde de eski sömürge topluluklarında hissedilmektedir. Latin Amerika'nın sömürge tarihinin de modern Latin Amerika'da toplumsal ve siyasi ilişkileri belirlediği söylenebilir. Dolayısıyla, günümüz Latin Amerika'sının dinamiklerini anlamak için tarihi arka plana vakıf olmak elzemdir. Bu yazının amacı yukarıda adı geçen dört ana unsurun tarihsel bağlamını yine tarihi gelişimleri ve süreçleri içerisinde sunmaktır. Bunu gerçekleştirirken de "karşılaştırmalı tarihi sosyolojik yöntem" kullanılacaktır.

İlk Karşılaşmalar

İspanyolların Meksika'ya ayak bastıkları sırada Aztek tahtında 9. Aztek imparatoru II. Moktezuma (Moctezuma) vardı. Daha doğrusu bir çeşit federasyon olan Aztek şehir devletlerinin başkenti sayılabilecek Tenoçtitlan (Tenochtitlan) bölgeye hâkim olan siyasi gücü (Hamnett, 2004: 58). II. Moktezuma 1502-1520 yılları arasında hüküm sürmüştü ve İspanyollarla yapılan savaşlar sırasında öldü. Aztek imparatorluğu kendisinin tahtta olduğu sürede en geniş sınırlarına ulaşmış ve bölgeler arasında bir siyasi birlik sağlanmıştı ama Hernan Korteş (Cortés) önderliğindeki İspanyol istilacılar yüzünden bu siyasi birlik kısa ömürlü olmuştur. Avrupalı istilacılar, bölgedeki medeniyetlerin yükselişlerinin doğal seyrini bozmuş, medeniyetin inkişafını inkıtaa uğratmıştır.

Aztekler tek bir çatı devlet altında yaşamıyorlardı. Çeşitli kabilelerin bölgeleri vardı ve bu bölgeler kendi aralarında bir ağ kurmuşlardı. 14. yüzyıldan itibaren Meksika'nın güneyine doğru genişlemeye başlayan Aztekler, Mayalar üzerinde hâkimiyet kurmayı başardıktan sonra bölgeye iyice yerleştiler. Siyasi birlik ticareti de geliştirmişti. Ancak Yeni Dünya'da at ve deve muadili hayvanlar olmadığından dolayı iletişim için bir haberciler grubu oluşturmuşlar ve bu haberciler için yol ağları inşa etmişlerdi. Ayrıca oldukça yaygın kanal sistemleri vardı ve tarım hayli gelişmişti (Mann, 2004: 54). Yine de kabileler arasında güç ve egemenlik mücadeleleri oluyordu. Tenoçtitlan

(Tenochtitlan) şehri en gelişmiş ve büyük merkezdi ve bu şehrin Nahuatl kabilesine mensup sakinleri bölgenin en güçlü siyasi yapısıydı (Hamnett, 2015: 50). Zaten bu yüzden Tenochtitlan Aztek imparatorluğunun başkenti sayılır. II. Moktezuma diğer kabileleri savaşlarda yenip bölgesini genişletmiş ve bir imparatorluk kurmuştu. Ancak bu imparatorluk merkezi bir yapıya sahip değildi, daha çok siyasi bir birlik gibiydi ve İspanyollar geldiğinde, her ne kadar Nahuatl kabilesinin egemenliğine girmiş ve boyun eğmiş olsalar bile, kabileler arası çekişmeler hala devam etmekteydi (Hamnett, 2004: 59). Zaten Aztek İmparatorluğunun sonunu bu tür çekişmeler getirmiş, İspanyollar karşısında direnememe sebeplerinden birisi olmuştur. Hernan Korteş (Cortes) ve diğer İspanyol öncüler yönetime karşı diğer kabilelerin hırslarını körükleyerek desteklerini alma yoluna gittiler.

İspanyollar ilk başlarda misafir edildikleri başkentte kısa bir süre sonra huzursuzluklara sebep olmaya başladılar. Tepeden bakmaları (Hamnett, 2015: 55), uzun süre konaklamaları ve yer yer tehditkâr olmaları hasebiyle istenmez oldular. Kaynaklarda çok net olmamakla birlikte, bir süre sonra krala mahkûm/esir muamelesi etmeleri ile ilişkiler iyice gerildi ve savaşlar patlak verdi. At, deve gibi savaşlarda oldukça yararlı olan hayvanların yokluğu, Avrupa'dan gelen hastalıkların yerli nüfusa büyük darbeler vurması, ateşli silahlar ve çelik gibi metal işlemeciliğinden yoksun olmaları ve kabileler arası çekişmeler gibi sebeplerle Aztek imparatorluğu direniş gösteremedi ve çöktü. II. Moktezuma (ve diğer soylular) nüfusu kontrol altında tutabilmek ve bir meşruiyet zemini oluşturabilmek için İspanyol istilacılarca ev hapsine alındılar ve 1520 yılına gelindiğinde Aztekler artık iyice kontrol altına alınmıştı. Bu yılın ortalarına doğru *Matanza de Toxcatl* (Toxcatl Katliamı ya da bir diğer adıyla Alvarado Katliamı) gerçekleşti. İspanyollara göre, bir çeşit insan kurban etme ritüeline müdahale ederken işler istenmeyen bir yöne doğru evrilmişti. Öte yandan Azteklerle göre ise altın ve diğer mücevherleri gören İspanyollar kontrolden çıkıp neredeyse bütün seçkinleri çoluk çocuk ayırt etmeden öldürdüler. II. Moktezuma bu katliamdan sağ kurtulsa bile artık İspanyolların kontrolü sağlamak için kullandıkları meşrulaştırıcı bir aktörden başka bir şey değildi. Zaten İspanyol istilacılar çok geçmeden aynı yıl içerisinde onu da öldürdüler ve Aztek imparatorluğu çok geçmeden yıkıldı (Hamnett, 2004: 55).

And Dağlarının Keşfi ve Fethi

Orta Amerika'dakine benzer bir durum kıtanın daha aşağıdaki bölgele-
rinde, İnka medeniyetinin de başına geldi. İspanyol istilacıların bu coğrafya-

da genişlemeleri tam da İnka İmparatorluğunun genişlemesi ile çakışır ama İspanyolların galip gelmesi bölgede İnka hâkimiyetine girmiş olan diğer halklar için bir kurtuluş anlamına gelmez. Zaten Avrupalılar bu bölgede, Orta-Amerika'dakinin aksine, yayılma sürecinde yerel işbirlikçi bulmakta epey zorlanmışlardır. Bu biraz da İnka medeniyetinin diğer kültürleri kendi egemenliği altına alırken hoşgörülü davranması ve bir dereceye kadar özerklik tanınmasıyla da ilgilidir. Ayrıca kurulan ticaret ağının her halkın çıkarına olduğu kısa zamanda fark edilmiş ve İnka imparatorluğu kurulu olduğu bölge coğrafyasının zorlu koşullarına rağmen gayet hızlı bir şekilde genişleyebilmiştir.⁷

İnka Medeniyetinin geliştiği bu bölgenin şartları kısaca şöyle özetlenebilir: Güney Amerika'nın batı yakasında, Büyük Okyanus boyunca kuzeyden güneye doğru uzanan And Dağları dünyanın en engebeli ve yüksek arazilerinden biridir. Ama bu çok yüksek dağlarda uçsuz bucaksız düzlükler (altiplanos) de vardır. Daha da ilginç bu dağlık arazide 5 bin - 6 bin metre yükseklikte çöller bulunmasıdır. Bölge insanının ten renginin karaca olması rüzgâr ve güneşe, derilerinin şişkin olması yükseklik kaynaklı hipoksiye (oksijensizlik) bağlıdır. Bu bölgede dağları oyup şehir yapmak, bu şehirler arasında yollar kurmak ve dağları düzenleyip zirai üretim yapmak adeta mucizevi bir vakadır. Özveri gerektiren bir çalışkanlık ve adanmışlık isteyen zekânın ürünüdür İnka medeniyeti (Hunefeldt, 2004; Mann, 2005).

İnka İmparatorluğunun ilk nüveleri, ilk devlet oluşumu, 12. yüzyılın sonlarına doğru bugünkü Peru'da Kusko (Cusco) şehrinde kurulan ve adını da buradan alan Kusko Krallığıdır (d'Altroy, 2014: 69). Krallarına Sapa İnka (Birikik İnka/Hâkim) olarak hitap ederler. Güney Amerika kıtasında daha önce de birçok devlet oluşumu olmuştur. Bunlardan, daha sonra İnka İmparatorluğuna katılacak olan en önemli birkaç tanesi Chimor (Çimor) Krallığı, Wari Krallığı ve Tiwanaku Krallığıdır. Bu krallıklar daha çok And Dağlarının Büyük Okyanus (Pasifik) tarafına bakan kurak arazilerde kurulmuşlardır. Kusko Krallığı ise bu krallıkların sınır boylarında ama dağlık arazide neşet etmiştir. Kusko Krallığının ilk kuruluşu 12. yüzyılın sonları ve 13. yüzyılın ilk yıllarına tekabül etmekle birlikte tam tarih bilinmemektedir. İnkalar ilk olarak göçer topluluklardan oluşmaktaydı. Kabile hayatı sürmekteydiler ve kabileler dağlık bölgede dağınık bir biçimde yayılmışlardı.

⁷ Burada İnka İmparatorluğunun tarihi ile ilgili bilgimizin İnkaların kendi anlatıları ve İspanyol istilacıların erken dönem yazmaları ile sınırlı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Detaylı bir eleştirel inceleme için bk. (d'altroy, 2014).

İnkaların Manko Kapak (Manco Capac-asil/soylu kurucu) olarak adlandırdıkları liderleri tarafından bu kabileler bir konfederasyon etrafında birleştirilmiştir. Kusko (Cusco) şehrinin kurucusu da yine Manko Kapak'tır. Yaklaşık olarak 1200 ila 1438 arası dönemde yöresel tekil bir etnik devlet olarak hüküm süren bu krallık, 15. yüzyılın ortalarına doğru, bölgedeki güç boşluğunu da fırsat bilerek nisbeten kolay bir biçimde genişlemiş ve bir imparatorluğa dönüşmüştür. Kusko Krallığında (iki yüzyıldan fazla bir sürede) sadece sekiz hükümdar geldiği düşünülüyor. Dokuzuncu Sapa İnka Paçakuti'nin (Pachacuti) hükümdarlığı sırasında imparatorluk olma yolunda ilerleme başlamıştır.

İnka medeniyeti Güney Amerika'daki en önemli medeniyet olmakla birlikte, tek medeniyet değildir. Yukarıda da bahsedildiği gibi And Dağlarının batı yakasında, Büyük Okyanus tarafında kalan kurak alanda birçok başka kültür havzası zaten mevcuttu. Hatta İnka İmparatorluğu (ya da kendi adlandırmaları ile Tawantinsuyu-Dört Bölge) kurulmadan önce devlet oluşumları da vardı bölgede. İlk İnka devleti olan Kusko Krallığı, Dokuzuncu Sapa İnka (hükümdar) Paçakuti önderliğinde genişlemeye başladı. Bu genişleme sırasında bölgedeki diğer kültürlerle çatışmak da kaçınılmazdı ancak genişlemenin ilk dönemi gayet barışçıl gerçekleşti. Birçok kültür İnkalarla iş birliği yapmayı ve onların yönetimine girmeyi kabul etti. Bunun nedeni olarak İnkaların organizasyonu, yaşadıkları yerlerin aşağıdaki bölgelere göre daha verimli olmasından diğer kültürlerin de faydalanmak istediği zannedilmektedir (Hunefeldt, 2004; Mann, 2005; d'Altroy, 2014). Zira Paçakuti'nin ilk icraatlarından biri de meşhur Maçu Piçu (Machu Picchu) şehrini inşa ettirmek olmuştur. Ama Maçu Piçu inşa edilmeden de İnkalar gayet başarılı şehircilik örnekleri sergilemişler (Saqsayhuaman, PISAQ gibi) ve tarımda ilerleme göstermişlerdi.

Büyük İnka Genişlemesi neredeyse sadece iki nesilde gerçekleşip bitmiştir. Paçakuti daha ılıman, dostluk ilişkileri ve diplomasi ile genişlese de oğlu ve daha sonra torunu daha agresif bir tutumla fetihleri gerçekleştirmiş ve imparatorluğu 2 milyon kilometre karelik koca bir coğrafyaya taşımıştır (Hunefeldt, 2004: 13-14). Yine de İnka genişlemesine karşı olan devletler de vardı. Nitekim Çimor (Chimor) Krallığı İnka genişlemesine meydan okumuş ve Paçakuti'nin oğlu Tupak İnka Yupanki (Tupac Inca Yupanqui) döneminde (tam tarihi bilinmese de) 15. yüzyıl sonlarına doğru Çimor-İnka savaşı başlamıştır. Bu savaşın tek bir savaş değil de bir süreç olduğu düşünülmektedir. Nihayetinde İnkalar galip gelmiş ve Çimor Krallığı çökerken, 1500'lere gelindiğinde İnkalar bugünkü Kolombiya'nın güneyinden Arjantin'in kuzey batısı

ve Şili'nin kuzeyine kadar Peru, Bolivya'nın batısı ve Ekvador'a hâkim olmayı başarmışlardı.

İspanyolların gelmesiyle genişleme ve siyasi birliğe bağlı kültürel ilerleme durmuş ve imparatorluk kısa zaman içerisinde çökerek İspanya egemenliğine girmiştir. Yalnız İspanyollar gelmesi bile İnka genişlemesi devam etmeyebilirdi zira fethedecek pek bir yer kalmamıştı. Bir başka deyişle, diğer araziler demografik açıdan nispeten boştu ve fethetmeye değmezdi. İspanyolların asıl önlediği şey buradaki medeniyetin doğal gelişim çizgisidir. Dönemin şartları ve kıtanın kendi dinamikleri de düşünüldüğünde İnkaların elinde yeterli bilgi birikimi ve hammadde yoktu. Dolayısıyla İnkalar belki de doğal coğrafi ve kültürel sınırlarına ulaşmışlardı. Tabii bu spekülatif yorumlar İspanyolların ve diğer Avrupalı egemen güçlerin istila döneminde yaptıkları korkunç eylemleri haklı çıkarmaz. İspanyollar geldiği sırada son Sapa İnka Huayna Kapak (Capac -bazı kaynaklarda Wayna Capac, Wayna Qhapaq, Huayna Qhapaq olarak da yazılır) hayatını kaybetmiş ve kardeşler arasındaki iktidar mücadelesi İnka İç Savaşını başlatmış ve bu iç savaş İspanyol fetihlerinin önünü açıp kolaylaştırmıştır.

İnka İmparatorluğunun son büyük Sapa İnka'sı olan Huayna Kapak 1527 yılında ölünce oğulları olan Huaskar (Huascar) ile Atahualpa bir iktidar mücadelesine girdiler. Mücadelenin ilk yılları çok şiddetli geçerse de kısa zamanda (1529) savaşa dönüştü ve imparatorluk ikiye bölündü. Yaklaşık üç yıl süren savaş sonucunda Atahualpa kardeşinden daha iyi bir taktisyen olduğunu göstererek dezavantajlı olmasına rağmen üstün gelmeyi başardı. 1532 yılında sona eren çatışma halinden sonra, Atahualpa tek başına iktidara geldi ve imparatorluğu yeniden birleştirdi (d'Altroy, 2014).

Bu olayın önemi, aynı dönemde vuku bulan Francisco Pizarro öncülüğündeki İspanyol keşif ve fetihlerinin önünü açmasıdır. Bu olay olmasaydı da İspanyollar yine de fetihlere devam ederler ve üstün gelebilirlerdi belki ama bu bölünme ve enerji kaybı Avrupalı istilacıların işlerini daha da kolaylaştırmıştır. Atahualpa daha sonra Francisco Pizarro tarafından ele geçirilmiş ve öldürülmüştür. Burada unutulmaması gereken bir diğer konu da Avrupalıların getirdikleri hastalıklardır. Kuzeyden güneye tüm kıtayı kasıp kavuran tifo, tifüs, çiçek, kızamık hatta tüberküloz gibi envaiçeşit hastalık nüfusun dörtte üçünü yok etmiştir (Diamond, 1997; Harari, 2014). Hatta yukarıda değinilen Kral Huayna Kapak da bir hastalıktan ölmüştür (çiçek hastalığından ölmüş olabileceği düşünülüyor) (d'Altroy, 2014: 107). Ayrıca, Avrupalıların atları

varken Amerika yerlileri savaşlarda hayvan kullanamıyordu çünkü at, deve, fil gibi savaşlarda kullanılabilen hayvanlar bu coğrafyada yoktu.

İmparatorluğun merkez kısmının düşmesiyle birlikte İnka İmparatorluğu dağılmaya başlamış, lokal yönetimler ortaya çıkmış ama teker teker İspanyollar tarafından yutulmuşlardır. Yine de oldukça başarılı direniş örgütlenmeleri olmuştur. Atahualpa'nın önemli generalleri Kizkiz (Quizquiz) ve Ruminawi erken dönem direniş örgütlemişlerdir. Hatta bilhassa General Ruminawi ilk başta epey başarılı olmuş, neredeyse İspanyol hâkimiyetini bitirecek raddeye gelmişken yeni savaş koşullarına karşı acemi olması, siyasi çekişmeler, ihanetler, hastalıklar, alet edevat yetersizliği, insan kaynakları kıtlığı gibi nedenlerle başarısız olmuş ve İnka medeniyeti düşmüştür.

Burada ilginç olan yaklaşık yüzyıllık ömrü içerisinde İnka İmparatorluğunun (İspanyollar geldikten sonra patlak veren iç savaşta karşı karşıya gelen kardeşler sayılmazsa) sadece üç tane imparatoru olmasındadır. Kusko Krallığı da dâhil edilirse toplam üç yüzyılı aşkın bir süredeki toplam kral (Sapa İnka) sayısı 11'dir. İnka medeniyetinin en büyük becerilerinden biri zirai üretimdir. Üretimi ve yaptıkları çok geniş yol ağı sayesinde dağıtımı etkili bir biçimde yerleştirdikleri için bölgede refahı artırmışlar ve gayet adilane dağıtabilmişlerdir. At, eşek, katır, fil, deve gibi hayvanların bölgede olmaması büyük ve belirleyici bir eksiklik olmuştur. Sadece lojistik anlamda değil, İspanyol istilacılara karşı savaşta da en büyük eksiklikleri bunlar olmuştur. İspanyolların bu kadar geniş bir araziye bu kadar kolay ele geçirmesinin en büyük nedenlerinden biri de budur. Diğer büyük neden ise defaatle değinildiği üzere hastalıklardır zira nüfusun önemli bir kısmı sırf hastalıklar (tifo, tüberküloz, sıtma, veba, tetanos ve bölge halkının o dönemde henüz bağışıklık kazanmadığı ve bilmediği daha nice hastalık ve salgınlar) yüzünden kırılmıştır.

İnkalar Keçuva (Quechua) dilini konuşuyorlardı. Bu dilin bugün de bölgede hala konuşulan iki ana alt kolu vardır: Keçuva 1 ve Keçuva 2 (bu alt kolların da alt kolları vardır). Büyük İnka Fetihleri ile Keçuva dili bölgenin *lingua francası* (ortak dili) olmuştur (Hunefeldt, 2014: 12) ama diğer diller de İnkalar tarafından korunmuş, saygı duyulmuştur. Bölgedeki diğer halkları asimile etmekten ziyade onlarla iş birliği yapmayı hedeflemişlerdir. Genişlemenin amacı hükmetmekten çok bir birlik oluşturmaktır ve İspanyollar gelene kadar işe de yaramıştır esasında. İmparatorluğun en kudretli zamanında nüfusun 10 milyonu aşkın olduğu tahmin edilmektedir. İnkalar (daha çok üst tabakada yaygın olsa da) çok eşlidir ve ataerkil bir toplumdur (Gou-

da, 2008; d'Altroy, 2014: 305). Çok tanrılı bir dinleri olup, diğer Amerika yerli halklarında da olduğu gibi insan kurban etme gibi adetleri de vardı (Hunefeldt, 2014).

Bu medeniyetin kendine has imkânsızlıkları olduğu yukarıda anlatılmıştı. At, deve, eşek, katır gibi yük taşıyabilecek ve savaşlarda kullanılabilecek hayvanların yokluğunun yanı sıra inek, manda, koyun, keçi gibi hayvanlar da oldukça kıttır ve bu durum beslenme alışkanlıklarını belirler. Zaten biraz da bu yüzden kültürler arası iletişim çok önemlidir ve İnka İmparatorluğu bunu sağlamak üzere genişlemekle meşguldür. Ekvador'daki İngapirka ve Pumapungo şehirleri ile Şili'deki Atakama Çölü yerleşimleri birbiri ile İnkaların oluşturduğu ağ sayesinde iletişim ve etkileşim halindedir.

İspanyol ve Portekizli seyyah, rahip, kâşif ve fatihler gittikleri yerlere önce hastalık getirirler. Bağışıklık sistemleri bu hastalıkları bilmeyen halk sadece hastalık yüzünden epeyce kırılır. Sonra savaşlar ile bir kırim daha yaşanır. Daha sonra engizisyon vasıtasıyla kültürel soykırım başlar⁸ ve nihayet Atlantik Köle Ticareti ile demografi de değiştirilir. Dominiken bir papaz olan ve Amerikalardaki⁹ keşiflere katılan ve gözlemler yapan Bartolome de las Casas eserlerinde kendi insanlarını ve uygulamalarını oldukça sert bir dille eleştirir (de las Casas, 1992).¹⁰

And Dağlarının keşfi ve İnka medeniyetinin düşüşü söz konusu olduğunda akla hemen Pizarro kardeşler ve bu kardeşlerin en ünlüsü olan Francisco Pizarro gelir. Her biri birbirinden hırslı olan bu kardeşler sadece yöreyi fetretmekle kalmamışlar aynı zamanda esaslı bir zenginlik ve makam da elde etmişlerdir. Burada en ilgi çekici olan, İspanyolların kendi aralarında da vahşi olabilmesidir. İnka tahtına geçen Francisco Pizarro'nun sarayı en büyük ortaklarından biri olan Diego de Almagro'nun oğlu tarafından basılır ve öldürülür. Aynı kişi (Diego de Almagro II) kendisinin yerine bu bölgenin valisi olur. Daha da ilginç; Francisco Pizarro Kuzko'da (bugünkü Peru) idam ettir-

⁸ Burada hemen belirtmek gerekir ki Güney Amerika'daki engizisyon Orta ve Kuzey Amerika'da olduğu kadar yaygın olmamıştır ve daha çok kültürel baskı aracı olarak kullanılmıştır. Yine Amerika kıtasındaki Engizisyon Avrupa'dakine kıyasla daha az etkin olmuştur. Yine de Engizisyon bölgenin Hristiyanlaştırılmasında ve yerlilerin kontrol altına alınmasında bir araç olarak kullanılmıştır.

⁹ Bazı kaynaklarda Güney Amerika ile Kuzey Amerika iki ayrı kıta gibi tasnif edilir ve beraber anılırken Amerikalılar (Americas) diye atıfta bulunulur.

¹⁰ Bartolome de las Casas her ne kadar yerli halklara yapılanı eleştirse de çözüm önerisi Afrika'dan köle getirilmesidir. Ayrıca kendisi daha çok yerlilerin Hristiyanlaştırılmasıyla ilgilidir zira yerlilere yapılan işkenceler ve köleleştirme çabaları yerlilerin Hristiyanlığa karşı tepkisel bir tutum takınmalarına neden oluyordu.

diği kralın kız kardeşi ile evlenmiş ve bir kızları olmuştur. Bu kız, Francisca Pizarro Yupanqui, daha sonra amcası Hernando Pizarro ile evlenir.

Francisco Pizarro önderliğindeki İspanyollarla İnka İmparatorluğu arasındaki bir dizi savaştan sonra İnka medeniyeti düştü. İspanyol-İnka savaşları 1525 yılında henüz son imparator Huayna Kapak hayattayken başlamıştır. Yukarıda da defaatle vurgulandığı üzere, İspanyol kâşif ve fatihler bölgeye daha ilk ayak basmalarıyla birlikte felaketi de getirmişlerdi: hastalıklar. Envaiçeşit hastalığa bağışıklığı olmayan yerli nüfus bir çırpıda kırılmıştır.

Devlet iç savaş yüzünden zayıflayınca İspanyolların işi daha da kolay olmuş ve adım adım bölgeyi ele geçirmeye başlamışlardır. Sonrasında başlayan İnka direnişi yaklaşık bir asır sürdü. Çeşitli önemli savaşlar yapıldı ama birçok lojistik, teknolojik ve askeri sorunla uğraşmak zorunda kalan İnkalar nihayetinde yenildiler. Tıpkı yukarıda anlatıldığı üzere Azteklerle yapılan mücadelelerde olduğu gibi İspanyolların en büyük avantajlarından biri hiç şüphesiz at idi. Bölgede çokça bulunan alpaka ve lama gibi hayvanlar savaşlarda kullanılmaya pek müsait değillerdi. Ateşli silahların varlığı bile Amerika'nın keşfi ve fethinde at gibi savaşta kullanılabilen binek hayvanları kadar belirleyici olmamışlardır. Hatta hastalıklar bile ateşli silahlardan daha belirleyici olmuşlardır çünkü o dönemin ateşli silahları hem çok ağır, hem bugünkü kadar seri değillerdi. Üstüne üstlük bu silahların hassasiyet (accuracy) sorunları vardı (yani attığını vurma, hedefi tutturma oranı çok düşüktü).

İnkaların ilk büyük direnişçisi Huayna Kapak'ın (Huayna Capac) oğlu ve İnka İç Savaşının galibi Atahualpa'nın generallerinden Ruminavi'dir (Ruminahui ya da Ruminawi). Atahualpa imparatorluğu tekrar birleşirse de iki yıl içerisinde İspanyollara mağlup olacak ve öldürülecektir. Bu büyük bir kayıptır çünkü Atahualpa sadece İnkaların birliğini temsil eden bir kral değil aynı zamanda değerli bir asker ve taktisyendi. Onun ölümüyle direnişi generalleri ele almıştır. 1534 yılında Ruminavi, daha önceden İspanyollara verilmek üzere toplanan bir hazineyi, Atahualpa öldürülünce İspanyolların eline geçmesin diye dağlardaki göllere atar. Aynı yıl bir İspanyol ordusu ile Çimborazo (Chimborazo) Dağı Savaşı yapılır. Savaşın ilk evrelerinde İnka ordusu epey bir varlık gösterse de savaş esnasında dağda volkanik aktivite başlayınca, İnkalar bunun hayra alamet olmadığını düşünerek çekilirler ve Ruminavi esir düşer. Hazinelerin yerini söylemez ve işkence ile öldürülür (d'Altroy, 2014: 461) General Ruminavi bugün Ekvador'da bir halk kahramanıdır. Eski

para birimi olan Sucrelerde resmi basılı ve birçok şehirde de heykelleri dikilidir.

İnkaların iktidarı İspanyol istilacılara devrettiği bu dönemde başka birçok savaş daha var ama son büyük İnka direnişi meşhur Tupak Amaru (Tupac Amaru) ile gerçekleştirilir. Tupak Amaru son Sapa İnka'dır.¹¹ 1572'de yapılan son savaşta mağlup olmuş ve kaçarken yakalanmıştır. Tupak Amaru'nun yakalanıp idam edilmesi başlı başına ele alınmayı hak etmektedir zira İspanyollar bu kargaşaya nihai bir son vermek istedikleri için yakalamak için özel bir çaba göstermişler ve yaklaşık bir haftalık bir kovalamacadan sonra bütün kraliyet ailesini esir almışlardır. Sonra yargılanarak idam edilen Tupak Amaru'dan sonra İnka İmparatorluğu resmen sona ermiştir (d'Altroy, 2014: 24).

Tupak Amaru II İsyanı (1780-1782)

1532 yılında İnka İmparatorluğunun yıkılmasının ardından, İspanyol sömürgecilerin egemenliği altında yaşayan yerli halkın yaşam şartları pek de iyi değildi. Toprakları ellerinden alınmış ve yeni düzende hiç bir söz sahibi değillerdi. Yer yer zorla Hristiyanlaştırmaya tabii tutulmuşlardı, hatta öyle ki bir dönem bölgedeki misyoner okullarının en önemli kaynağı yerli liderlerin çocuklarıydı zira Hristiyan olmadan sistemin içine giremeyeceğini kavrayan bu liderler mecburen çocuklarını bu okullara gönderiyorlardı (Burns, 2011: 60). İspanya Krallığı Yeni Dünyayı kolonileştirmeye başladığı zaman bu topraklar üzerinde yeni bir düzen kurabilmek ve yerli nüfusu kontrol altına alabilmek için çeşitli yöntemler kullanmıştır. En uç/ekstrem durumlarda toplu katliamlar yaşanmış olsa da insanların ölmesi ekonomik açıdan çok da faydalı değildi zira işgücü ihtiyacı vardı. Dönüştürülmeleri sistemin devamlılığı için daha karlıydı. Bu nedenle Hristiyanlaştırma çabaları gerçekleşti. Bu yöndeki çabalarda da yer yer vahşi yöntemler kullanılmıştır. Latin Amerika'da da bir zamanlar engizisyon olduğu pek çok kişi tarafından bilinmez.¹²

¹¹ İlerleyen sayfalarda da bahsi geçeceği üzere, 18. yüzyılda İspanyollara karşı direniş gösteren ve Latin Amerika bağımsızlığına giden yolu döşeyen, kıtanın bağımsızlık simgelerinden biri olan bir başka Tupak Amaru daha vardır, ancak II. Tupak Amaru olarak geçen bu kişi soylu bir kökene sahip olmakla beraber Sapa İnka değildir. Tupak Amaru ismini kendisi seçmiştir.

¹² Zaman zaman bu çabaların yerliler arasında nasıl bir bilinç yarılmasına sebep olduğunun en çarpıcı örneklerinden birini Meksika'nın Puebla kentindeki bir Katolik kilisesi olan Rosario Şapelini gezerken müşahede edilebilir. Hristiyan Katolik olan İspanyollar kiliseyi yerlilere inşa ettirmişler hatta süslemeleri bile yerliler yapmışlardır. Kilisenin duvarlarındaki melek heykelleri ve tasvirlerinin biraz garip bir havası vardır. Bunun nedeni yerlilerin zihninde melek imgesinin ol-

Vaziyet bu durumda iken yerli nüfusu ekonomiye ve sisteme dâhil etmek ve ehlileştirmek için köleleştirme çabaları olmuştu. Kısaca yeni keşfedilen/fethedilen topraklarda askerlere, kiliseye, soylulara ve İspanyollarla işbirliği içerisinde yerli liderlere topraklar bahşedildi. Daha önce adı geçen *latifundiyalar* (büyük çiftlik) büyük toprak ağalarına, *encomiendalar* (yurtluk) ise çok daha geniş alana sahip yerel lordlara aitti. Aradaki fark işlevi ile birlikte hukuki düzenlemeye de işaret eder. *Latifundiyalar* büyük çiftlikler olmakla birlikte kölelik daha ender rastlanan bir durumdur ama *encomiendalarda* kölelik sisteme içkindir.

1542 yılında merkezdeki (Madrid) çeşitli huzursuzluklar ve yerli halkın liderleriyle (kaşıklar - caciques) birlikte gösterdikleri direnç nedeniyle *encomienda* sistemi terk edildi. Ancak işgücü açığına zorunlu çalışma ile katılma yoluna gittiler (Burns, 2011). İşte *repartimiento*, Türkçesi ile “ayırma, dağıtma” bu sisteme verilen addır.¹³ Bu sistem sadece işgücü görevi görmemiştir. Milyonlarca insan yerlerinden edildiği, topraklarından ve ailelerinden koparıldığı için asimile edilmeleri de kolaylaşmıştır. *Repartimiento* tam anlamıyla bir köksüzleştirme projesidir aynı zamanda. Daha da ilginç olan İnka medeniyetinde de *mita* denilen bir çeşit imece uygulaması vardır. Normal imece uygulamalarından farklı olarak gönüllülük esasına değil, kamu gücüyle zorunluluğa dayanır ama uzun süreler boyunca değil, kamu yararı için yıllık belirli bir zaman dilimini kapsar (Thomson, 2011). Örneğin; bir tapınak yapılacaksa, eli tutan, sağlıklı insanlar her yıl belli bir süre (duruma göre bir hafta, bir ay) bu şantiyelerde çalıştırılırlar. Öyle ki İnka İmparatorluğu döneminde bu uygulama en ücre köylerde bile icra edilirmiş. Dahası, Keçuva halkı kendi aralarında günümüze kadar bu uygulamayı devam ettirmiş, Peru hükümeti de 1960'lara kadar zaman zaman belirli işler için bu zorunlu imece uygulamasını tatbik etmiştir.

mamasında yatar. Dolayısıyla kendilerine melekler anlatıldığında yerli insanlar kendi suretiyle melekleri tasvir edebilmişlerdir.

¹³ Burada küçük bir ara not ile şunu belirtmek gerekir: İspanya Krallığı, Portekiz, Hollanda, Britanya ya da Fransa Krallıkları kadar Atlantik Köle Ticareti (Atlantic Slave Trade) ile ilgilenmişlerdir. Ancak bu hiç yapmadıkları anlamına gelmemektedir. Bugünkü Kolombiya, Peru, kısmen Panama ve Venezuela'yı kapsayan Yeni Granada Genel Valiliği (Virreinato de Nueva Granada) da kısmen bu işe girişmişlerdir (yine de ABD ve Brezilya'ya kıyasla nicelik olarak orantısız bakılırsa çok fazla değildir), Bunun yerine yerli Kızılderili (Kızılderili terimi İspanyollarca pek kullanılmaz, daha çok Kuzey Amerika'da rayiç bir terimdir) nüfusa odaklanmıştır. İspanyolların hâkim oldukları yerlerde siyahi nüfus yoğunluğunun daha az bulunmasının sebebi biraz da bu politikadan kaynaklıdır. İstisna olarak Uruguay'daki siyahi/Afrika kökenli nüfus Portekizlilerin, Küba'daki siyahi nüfus da Fransız ve İngilizlerin köle ticaretinden kaynaklı bakiyedir.

İspanyol Krallığının yerli halklar üzerindeki bu baskıcı uygulamaları neticesinde Jose Gabriel Tupak Amaru (kısaca Tupak Amaru II olarak da bilinir) önderliğinde bugünkü Peru'da yerli bir koalisyon hareketi Avrupalı istilacılara karşı 1780'de isyan ettiler. Tupac Amaru II bir Hristiyan olmasına ve artık iyice yerleşmeye başlayan melez (*mestizo*) kültüre sahip olmasına rağmen durumdan rahatsızdı. Soylu bir aileden geldiği için Keçuva toplumunun lideri konumundaydı. Peru Genel Valiliği (Virreinato del Peru) yönetimi altında ne kadar etkin bir role sahip olduğu hala tartışmalı olmakla beraber anne tarafından Avrupalı kökleri olduğu bilinmektedir (Szeminski, 1974: 10).

İsyanın başlaması ile beraber Tupak Amaru ittifak arayışlarına girmiş ancak kreoller arasında pek fazla taraftar bulamamıştır. Karısı Micaela Bastidas Afrika ve yerli Amerikalı karışımı bir melezdır. 1738 yılında doğan Tupak Amaru II, 1780 yılında 42 yaşındayken isyanın ilk ateşini yakmıştır. İlk isyan hareketi bölge valisini bir partiden çıkışta yakalayıp, ertesi gün meydanda asmaları ile başlamıştır. Bu olay kısa zamanda duyulmuş ve binlerce kişiyi etrafında toplamayı başarmıştır. Yerli Aymara halkı da destek vermiş ancak kısa süre sonra, Aymara liderleri kendi halklarına komuta etmek istedikleri için hareketten ayrılmışlardır. Bu Aymara kolunun liderleri arasında meşhur kadın isyancı lider Bartolina Sisa da vardır (kocası Tupak Katari ile birlikte) (Thomson, 2011). 1782'de Titikaka (Titicaca) Gölü civarında yapılan savaşta yenilmeleriyle isyan İspanyolların bastırmaları ile neticelenmiştir. İsyan-dan ayrılıp kendi başına isyana devam eden grup da Tupak Amaru II'nin ardından kısa sürede İspanyollarca ele geçirilip yok edilmiş ve isyanı yönlendiren liderler ya asılmış ya da kelleleri vurulmuştur (Szeminski, 1974).

İsyanın ilk evresinde aralarında durumu yeterince ciddiye almayan İspanyol sömürge yönetimi tarafından önce yerlilerin de olduğu İspanya Krallığına bağlı birlikler Tupak Amaru II'nin üzerine yürütülmüş ama isyancılar bu birlikleri savaş meydanında hezimete uğrattınca¹⁴ İspanyollar daha ciddi önlemler almaları gerektiğın farkına varmışlardır. İsyanın ilk evrelerindeki başarılar bize yerlilerin baskılara karşı oldukça bilenmiş olduklarını göstermektedir. Nitekim yerleşim yerlerinde tek bir İspanyolu bile sağ bırakmayacak kadar gaddarlaşabilmişlerdir. Ancak bu zafer aynı zamanda Tupak Amaru'nun birlikleri üzerinde mutlak bir hâkimiyeti olmadığını da ortaya çıkarmıştır. Zira kendisi İspanyollara taviz verdirme peşinde olmuş ve an-

¹⁴ Kusko (Cusco) şehrinde gerçekleşen bu savaşın detayları tam olarak bilinmemekle birlikte kabaca 1500 kişilik düzenli orduya karşılık 4000 isyancı olduğu tahmin edilmektedir.

laşmaya yatkın bir tutum takınmıştır ama savaş meydanındaki kıyımı engelleyememiştir (Thomson, 2011: 81-82).

Birlikler üzerindeki bu hakimiyetsizlik ve ayrılıklar işlerin tersine dönmesindeki belirleyici unsurlar olmuştur. İsyancı hareketin lideri Tupak Amaru II kreollerden destek alma konusunda hala ümitliyen, savaştaki kıyım ile artık hiç bir destek görmemiştir. Beklenen destek sadece askeri olmaktan ötedir; yardım ve yataklık veya maddi destek ümidi de kalmamıştır artık. Tek şansı olan İnka İmparatorluğunun başkenti Kusko'yu (Cusco) fethetmekte de başarısız olunca, önce kendi adamlarınca ihanete uğramış ve nihayet 1781 yılında İspanyollarca yakalanmıştır. 1782 yılında idam edilmiştir ve İspanyollar da ne kadar acımasız olabileceklerini bu idam vesilesiyle bir kere daha göstermişlerdir. Tupak Amaru'nun idamından önce İspanyollar karısı, oğlu ve yakın akrabalarının canlı canlı parçalara ayırmak suretiyle idamını izlettirmişler, sonra kendisini idam etmişlerdir (Szeminski, 1974; Chambers & Chasteen, 2010: 36). İsyanın bu aşamasından sonra yukarıda da bahsi geçen isyancı Aymaralar da dize getirilerek isyan bastırılmıştır. Yine de bu isyanların yansımaları büyük olmuş ve Latin Amerika'daki özgürlük hareketlerine ilham vermiştir.¹⁵ Kısa süre sonra da bugünkü bölge devletleri teker teker bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Tupak Amaru II kendi gözleriyle göremese de başarılı olmuştur denilebilir. Nitekim Latin Amerikalı büyük bağımsızlık önderi (El Libertador - Özgürleştirici) Simon Bolivar bağımsızlıktan sonra yaptığı konuşmalarda bu önemli figürü ve yanındaki isyancı liderleri anmadan geçmemiştir. Yine de yerli hakları Latin Amerika bağımsızlık hareketleri sonrasında da günümüze kadar gelen bir problem olarak kalmıştır (Bellota, 2013). Bugün Bolivya ve Guatemala gibi yerli nüfusun Avrupa soslulara göre daha fazla olduğu ülkelerde bile yerli halklar kültürel ve siyasi haklarının tamamına sahip değillerdir ve beyazlar (yahut kendini beyaz olarak tanımlayan kesim) ekonomi, bürokrasi ve sanat gibi alanlarda hala iktidar sahibidir.¹⁶

Köle İsyancıları

Latin Amerika'da bağımsızlık hareketlerinin başarılı olması, yeni kurulan devletler içerisinde sömürgecilik döneminden kalma alışkanlıkların ortadan

¹⁵ Ancak bölgedeki bu bağımsızlık hareketlerinin tabanı yerlilere değil daha ziyade kreol ruhuna dayanmaktadır (Çatalbaş, 2022: 84).

¹⁶ Bolivya'da ilk yerli başkan 2006'da seçilebilmiştir. Evo Morales'in gelişiyle birlikte yerli halkların statüsünde belirgin bir yükseliş görülmektedir. Bolivya özelinde daha detaylı bilgi için bkz.: (Çatalbaş, 2021a).

kalkması için yeterli olmamıştır. Yukarıda da değinildiği gibi yerli isyanlarının bağımsızlık yolunu döşemesine rağmen bağımsızlık hareketleri Avrupa soylu beyaz *kreoller* ve melez *mestizolar* tarafından yürütülmüştür (Çatalbaş, 2022: 84; Brown, 2010: 79–80). Yeni Dünya’da köleciliğin tarihi bu toprakların Avrupalılarca keşfedilip, kolonileştirilmesi kadar eskidir. Aynı zamanda ilk andan itibaren bir çeşit kast sistemi kurulmuş, toplum sınıflara bölünerek Avrupa kökenlilerin en üstte olacağı şekilde düzenlenmiştir (Grandin, 2014).

Bu baskıcı düzene karşı isyanlar da yine kolonileşme tarihi kadar eskiye götürülebilir. Karayiplerde, o dönem Hispanyola olarak adlandırılan bugünkü Dominik Cumhuriyetinde 1521 yılının Noel günü, yani Kristof Kolomb kıtaya ayak bastıktan yalnızca otuz yıl sonra Batı Afrika’dan getirilen Müslüman köleler ayaklandılar. İlginç olan Wolof kabilesinden olan bu Müslüman kölelerin Kristof Kolomb’un oğlu amiral Don Diego Kolomb tarafından işletilen bir şeker plantasyonunda ayaklanmışlardır. Bu köle isyanının tam dökümü maalesef yoktur ancak 10 ila 12 kişinin öldüğü tahmin edilmektedir. Bir hafta süren isyan sırasında kölelerin bir kısmı yakalanıp idam edilmiş ancak bir kısım köle dağlara çekilip ve yerli halkla karışmışlardır (Grandin, 2014: 195).

Bu isyanın önemi, Amerika kıtası boyunca meydana gelen ilk köle isyanı olmasında ve akabinde ilk özgür Maroon¹⁷ topluluğunun oluşmasına öncülük etmesinde yatmaktadır. Kızılderili toplulukları ile iç içe geçen siyahiler bir süre sonra bölgede çoğunluğu oluşturmuşlar ve Karayipler’deki bağımsızlık sürecini başlatmışlardır. Amerika kıtasındaki ilk siyahi çoğunluğa sahip bağımsız devlet olan Haiti bu kölelerin torunları tarafından Napolyon önderliğindeki Fransa İmparatorluğuna karşı kurulmuştur. Öyle ki Haiti, Amerika Birleşik Devletlerinden sonra Amerika kıtasındaki ikinci bağımsız devlettir ve diğer ülkelerin bağımsızlık hareketleri üzerinde en az Amerikan Bağımsızlık Savaşı kadar önemli bir etkiye sahiptir zira o dönemde İspanya’dan daha güçlü olan Fransa’ya karşı birçok imkândan ve uluslararası destekten mahrum bulunan kölelerin bile inatla sürdürdükleri bir bağımsızlık mücadelesinden sonra bağımsızlıklarını kazanmış olmaları görmezden gelinemeyecek bir başarı hikâyesidir.

Nitekim Haiti’nin bağımsızlığı kıtanın bambaşka bir yerinde başka bir köle isyanına ilham vermiştir. 1835 yılında Brezilya’nın kuzey eyaletlerinden Bahia’nın başkenti Salvador’da siyahi köleler bir isyan hareketi başlattılar.

¹⁷ Siyahi kölelere verilen isim. Kelimenin kökeni tam olarak bilinmiyor. Latin dillerinde “bordo rengi” anlamına gelse de İspanyolcada özelde Faslılar, genelde Kuzey Afrikalılar için kullanılan Moor (Berberi) kelimesinden de türemiş olabileceği düşünülmektedir.

Male olarak adlandırılan bu kölelerin de ayırt edici özelliği Müslüman olmalarıydı. Zaten isyana adını veren Male, Bahia bölgesinde Müslümanlara verilen isimden gelmekteydi. Zira bugünkü Nijerya ve Gana kökenli olan Yoruba Müslümanları kendi dinlerini (İslam) “imale” olarak adlandırıyorlardı ve Brezilya Portekizcesinde bu isim “male”ye dönüşmüştü. Brezilya tarihi de kölecilik ile şekillenmiş bir tarihtir ve toplumda tıpkı ABD’de olduğu gibi bir “ırk ayrımı” (color line) vardır (Hordge-Freeman, 2015). Köle ticareti (Atlantic Slave Trade) bu bölgede 18. ve 19. yüzyıllarda çok yaygındı ve Portekizliler de Brezilya’ya en az Kuzey Amerika’ya giden köle kadar köle taşımışlardır (Hordge-Freeman, 2015: 9).

Müslüman Yoruba kabileleri 1835 yılında, bir Ramazan günü köleci düzene karşı isyan etmişlerdir. Ülkenin kuzeyindeki Bahia bölgesinde Salvador de Bahia şehrinde gerçekleşen isyan, Brezilya tarihinin en önemli köle ayaklanmasıdır. Haiti devrimini bilen kölelerin isyan sırasında devrimin liderinin resmini taşıdıkları vakidir. Şehrin valisinin yönetiminde askeri birliklerce iki günde bastırılan isyan sırasında yaklaşık 100 kişi (çoğu köle) ölmüş ve yine çoğu köle yüzlerce kişi yaralanmıştır (Fausto & Fausto, 2014: 107). Brezilya’da Müslümanlara “Malê” dendiği ve ayaklanan köleler Müslüman oldukları için isyanın adı “Malê İsyanı” olarak geçer.

19. yüzyıl boyunca tüm dünyada bir bir yasaklanmaya başlayan kölelik ve köle ticareti Brezilya’da Amerika’dan daha sonra, uzun tartışmaların ardından 1888’de kaldırılmıştır. Geçiş süreci çok sancılı olmuştur. Her ne kadar ABD’de olduğu gibi bir iç savaşa neden olmadıysa da bu dönüşüm esnasında imparatorluk (Brezilya İmparatorluğu)¹⁸ yıkılmış ve 1889’da kansız bir darbe ile cumhuriyete geçilmiştir. Amerika Kıtasına getirilen kölelerin yüzde kırk civarı Brezilya’ya getirilmiştir. Burada dikkate şayan olan en bilinen ve organize eylemlerin Müslüman köleler tarafından gerçekleştirilmesidir. Greg Grandin (2014: 195), Amerika kıtasındaki kölecilik döneminde İslam dininin Müslüman kölelere köleliğe karşı çıkmak ve köleciliğe direnmek için entelektüel ve ideolojik cephane sağladığını öne sürmektedir.

¹⁸ Napolyon Savaşları (1803-1815) sırasında Portekiz toprakları Fransa tarafından işgale uğrayınca, Portekiz kraliyet ailesi Brezilya’ya kaçarak ülkeyi sömürgeci yönetmeye başlamıştı. Bu dönemde Brezilya’nın statüsü Portekiz İmparatorluğu içerisinde yükseltilecek devlet haline getirildi ve böylece Brezilya Krallığı doğdu. Napolyon’un 1815’te Waterloo Savaşındaki kesin yenilgisinden sonra Fransız tehdidinin kalkmasıyla İmparator Dom Joao VI, Brezilya’nın yönetimini oğlu Dom Pedro’ya bırakarak Portekiz’e döndü. Ancak bölgede birbiri ardına gelen bağımsızlık savaşları ve Brezilya’da yükselen liberal fikirlerin de etkisiyle Dom Pedro Brezilya’nın Portekiz’den bağımsızlığını ilan etti ve 1822 yılında Brezilya İmparatorluğu ilan edildi.

Sonuç

Latin Amerika'yı anlamak için bu toprakların tarihini bilmek (tıpkı diğer coğrafyalarda olduğu gibi) hiç şüphesiz elzemdir. Tabii ki bu geniş coğrafyanın tarihinin tam bir dökümün yapmak bu yazının kapsamını aşan bir çabadır. Ancak Türkçe literatüre mütevazı bir katkı olarak tasarlanan bu yazıda genel hatlarıyla Latin Amerika'daki sömürgeciliğin temellerini kazıyıp ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Sömürgeciliğin hiç de temiz olmayan mirası Latin Amerika'nın bugününü de derinden etkilemektedir. Esasında modern Latin Amerika'nın problemlerinin temellerinin sömürgecilik yıllarında atıldığı bir sır değildir. Bu yazıda da dökümü çıkarıldığı üzere, Latin Amerika'daki İspanyol (ve Portekiz) sömürgeciliğinin dört ana direği vardır: kölecilik, ırka dayalı kast sistemi, Hristiyanlaştırma ve askeri üstünlük. Bugün dahi bölge ülkelerinde toplumsal ve siyasi hayatı etkileyen ve kültüre işlemiş olan bu dört unsur, uygulamaların bölgesel yoğunluğuna bağlı olarak değişik neticelere yol açmıştır. Bir diğer deyişle; Avrupa sömürgeciliği döneminde Latin Amerika'nın değişik yörelerinde çeşitlenen yönetsel uygulamalar bağımsızlık sonrası o bölgenin kültüründe derin etkiler bırakmıştır. Örneğin, Brezilya, Venezuela, Haiti gibi yerlerde kölelik oldukça yaygın bir vaka iken, Arjantin, Guatemala, Meksika gibi ülkelerde dinamikler daha farklı olmuş, belirleyici olan daha çok ırkî kast sistemi olagelmiştir. Hristiyanlaştırma çabaları Latin Amerika boyunca önemli bir unsur iken Meksika gibi engizisyonun girdiği ve nispeten daha etkili olduğu yerlerde daha da göze çarpan etkileri olmuştur.

Yukarıda da değinildiği gibi yerli halklar İspanyol sömürgeciliğine karşı sürekli bir dinamizm içerisinde olsalar da Latin Amerika'daki bağımsızlık hareketleri ırkî olarak sınırlı kalmış, yerlileri de kapsayacak şekilde genele yayılamamıştır. Bir başka deyişle; Latin Amerika'da yerli halklar bağımsızlık hareketlerinin asli unsurları olamamışlar, bağımsızlık sonrasında da kreoller tarafından görmezden gelinmişler ve günümüzde hala haklarının tamamını geri kazanabilmiş değillerdir. Son otuz yılda yerli halklar önemli kazanımlar elde etmiş olmalarına rağmen Latin Amerika ülkelerinde politik sistemler beyazlarca domine edilmektedir. İşin ilginç Katolik Kilisesi hala Hristiyanlaştırma çabalarına devam etmektedir. Nitekim Papa Francis Peru'yu ziyaret ettiğinde ilk iş olarak Amazon Ormanlarına giderek burada yaşayan yerli kabileleri Hristiyanlaştırma çalışmalarını yakından takip etmişti (Çatalbaş, 2021c). Şili ile Arjantin arasında Patagonya bölgesinde sıkışıp kalan Mapuçe (Mapuche) halkının vatandaşlık hakları hala yoktur (Warren, 2009; Bonelli & Vicherat Mattar, 2017). Kimlikleri tanınmayan ve her iki ülke vatandaşlık verilmeyen bu halk dünyanın uzak bir köşesinde kaderine terk edilmiş gibidir.

Modern Latin Amerika devletleri ırksal oluşumlardır, beyaz üstünlüğüne dayanır. Avrupa kökenli kreollerin kurdukları devletlerdir. Yerlilerin çoğunlukta olduğu Bolivya ve Guatemala gibi devletlerde hala yerli halklar yönetimde söz sahibi olmakta sistematik engellerle karşılaşmaktadırlar (Çatalbaş, 2021a; Grandin, 2011). Ancak bu yazının sınırları bu konuyu derinlemesine ele almak için yeterli değildir. Gelecekteki çalışmalar bu konuları hem bölgesel hem de daha yerel boyutlarıyla derinlemesine inceleyebilirler.

Kaynakça

- Akdağ, İnan (2006). *Civilian-Military Relations in the Argentinean Democratization (1983-1995)*. Master's Thesis. Ankara: Middle East Technical University.
- Bellota, Pavel H. V. (2013). "Túpac Amaru II y el Derecho Constitucional Peruano". *Cuadernos de Investigación Universitaria*, 01: 119-130.
- Bonelli, Cristóbal & Vicherat Mattar, Daniela (2017). "Towards a Sociology of Equivocal Connections". *Sociology*, 51(1): 60-75.
- Brown, Jonathan C. (2010). *A Brief History of Argentina*. New York: Facts on File.
- Burns, Kathryn (2011). "Unfixing Race". *Histories of Race and Racism: The Andes and Mesoamerica from Colonial Times to the Present*. Ed. Laura Gotkowitz. Durham: Duke University Press, 57-71.
- Çatalbaş, Adem Üstün (2021a). "Coğrafya, Kast ve Etnisite: İki Bolivya Üzerine Bir Deneme". *Sosyoloji Divanı Dergisi*, 8(16): 311-324.
- Çatalbaş, Adem Üstün (2021b). "Mühtediler, Beynamazlar ve Hariciler: Amerika Birleşik Devletleri'nde Müslüman Olmak ve İslami Yaşam Deneyimleri-Clifton Camii Örneği". *Din Sosyolojisi Araştırmaları Dergisi*. 1(1): 43-62.
- Çatalbaş, Adem Üstün (2021c). "Mabetler, Müminler ve Tanrılar Üzerine: Birinci Fasl". *Mahalle Mektebi Dergisi*, 10(59): 81-84.
- Çatalbaş, Adem Üstün (2022). *Militarization, Democratization and Concordance: The Role of Citizenry in (Re-) Establishing Democracy in Argentina and Turkey*. Konya: Çizgi Yayınevi.
- Chambers, Sarah C., & Chasteen, John C. (eds.). (2010). *Latin American Independence: An Anthology of Sources*. Indianapolis: Hackett Publishing.

- d'Altroy, Terence N. (2014). *The Incas*, Vol. 13. New York: John Wiley & Sons.
- Daniels, Roger (2002). *Coming to America: A History of Immigration and Ethnicity of American Life*. New York: Harper Collins.
- de Las Casas, Bartolome (1992). *The Devastation of the Indies: A Brief Account*. Baltimore, Maryland: JHU Press.
- Diamond, Jared M. (1997). *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*. New York: W. W. Norton.
- Eddins, Crystal N. (2022). *Rituals, Runaways, and the Haitian Revolution: Collective Action in the African Diaspora*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fausto, Boris & Fausto, Sergio (2014). *A Concise History of Brazil*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gill, Lesley (1997). "Creating Citizens, Making Men: The Military and Masculinity in Bolivia". *Cultural Anthropology*, 12(4): 527-550.
- Gomez, Michael A. (2005). *Black Crescent: The Experience and Legacy of African Muslims in the Americas*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gotkowitz, Laura (2007). *A Revolution for Our Rights: Indigenous Struggles for Land and Justice in Bolivia, 1880-1952*. Durham: Duke University Press.
- Gotkowitz, Laura (2011). "Introduction". *Histories of Race and Racism: The Andes and Mesoamerica from Colonial Times to the Present*. Ed. Laura Gotkowitz. Durham: Duke University Press.
- Gouda, Frances (2008). "Colonial Encounters, Body Politics, and Flows of Desire". *Journal of Women's History*, 20(3): 166-180.
- Grandin, Greg (2011). *The Last Colonial Massacre: Latin America in the Cold War*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Grandin, Greg (2014). *The Empire of Necessity: Slavery, Freedom, and Deception in the New World*. New York: Metropolitan Books.
- Green, Toby (2012). "Policing the Empires: A Comparative Perspective on the Institutional Trajectory of the Inquisition in the Portuguese and Spanish Overseas Territories (Sixteenth and Seventeenth Centuries)". *Hispanic Research Journal*, 13(1): 7-25.
- Hamnett, Brian R. (2004). *A Concise History of Mexico*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Harari, Yuval N. (2014). *Sapiens: A Brief History of Humankind*. New York: Random House.
- Hodge-Freeman, Elizabeth (2015). *The Color of Love: Racial Features, Stigma, and Socialization in Black Brazilian Families*. Austin: University of Texas Press.
- Hunefeldt, Christine (2004). *A Brief History of Peru*. New York: Infobase Publishing.
- Mann, Charles C. (2005). *1491: New Revelations of the Americas before Columbus*. New York: Alfred a Knopf Incorporated.
- Qamber, Rukhsana (2006). "Inquisition Proceedings against Muslims in 16th Century Latin America". *Islamic Studies*, 45(1): 21-57.
- Shesko, Elizabeth (2011). "Constructing Roads, Washing Feet, and Cutting Cane for the Patria: Building Bolivia with Military Labor, 1900-1975". *International Labor and Working-Class History*, 80(1): 6-28.
- Szeminski, Jan (1974). "La insurrección de Tupac Amaru II: guerra de independencia o revolución". *Estudios Latinoamericanos*, 2: 9-60.
- Thomson, Sinclair (2011). "Was There Race in Colonial Latin America? Identifying Selves and Others in the Insurgent Andes". *Histories of Race and Racism: The Andes and Mesoamerica from Colonial Times to the Present*. Ed. Laura Gotkowitz. Durham: Duke University Press.
- Warren, Sarah D. (2009). "How will We Recognize Each Other as Mapuche? Gender and Ethnic Identity Performances in Argentina". *Gender & Society*, 23(6): 768-789.

"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required for this study.*

Declaration of Conflicting Interests: *The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.*